

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

CİNAYƏT YOLU İLƏ ƏLDƏ EDİLMİŞ PUL VƏSAİTLƏRİNİN LEQALLAŞDIRILMASINA QARŞI MÜBARİZƏ SİSTEMİNİN BANKLARDA GÜCLƏNDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5301.01 - Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Kamil Fuad oğlu Lətifov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Maliyyə və maliyyə institutları» kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

İqtisad elmləri doktoru, professor
Zahid Fərrux Məmmədov

Rəsmi opponetlər:

İqtisad elmləri doktoru, professor
Elnur Məhəmməd oğlu Sadıqov

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Müseyyib Fayaz oğlu Əliyev

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Emin Şahin oğlu Aslanov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya

şurasının sədri:

imza

İqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Ədalət Cəlal oğlu Muradov

Dissertasiya şurasının

elmi katibi:

imza

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Zöhrab Həsən oğlu İbrahimov

Elmi seminarın

sədri:

imza

İqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Zahid Fərrux Məmmədov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Qlobal dünyada çirkli pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi riski kifayət qədər yüksəkdir və bundan irəli gələrək tədqiq olunan işin aktuallığı maliyyə cinayətlərinə qarşı mübarizə aparən qurumlardan biri kimi bankların bu risklərə qarşı optimal şəkildə müdafiə olunması üsullarını, daxili nəzarət sistemlərinin gücləndirilməsi vasitələrinin müəyyən edilməsi yollarını və çirkli pulların yuyulmasının və terrorizmin maliyyələşdirilməsinin ölkələrin iqtisadiyyatına, maliyyə sabitliyinə və təhlükəsizliyinə təsirini, həmçinin bunun yaratdığı sosial fəsadları minimallaşdırma mexanizmlərini göstərməkdən ibarətdir.

Azərbaycan banklarını, ümumiyyətlə maliyyə qurumlarını və maliyyə sistemini pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirməsi risklərindən qorumamaq çox ciddi sosial, iqtisadi fəsadlara gətirib çıxara bilər. Burada söhbət həmçinin ölkənin beynəlxalq imicindən, reytingindən də gedir. Pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirməsinə qarşı mübarizə sistemi zəif olan ölkələrdə, həmçinin bu sahə ilə bağlı beynəlxalq standartlara əməl etməyən ölkələrdə investisiya imkanları, beynəlxalq əməkdaşlıq, turizmin inkişafı çox zəif, məhdud formada olur. Oudur ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən maliyyə qurumlarında, xüsusilə də banklarda mübarizə sisteminin qurulması, təkmilləşdirilməsi, bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi müasir dövrün aktual məsələlərindən biridir.

Ümumiyyətlə pulların yuyulması, narkotik vasitələrin və silah alış-verişi, terrorizmin maliyyələşdirilməsi və s. kimi cinayət əməllərini gizlətmək bütün dünyada istifadə edilir. Bu sahədə banklar və maliyyə institutları pulların yuyulması baxımından daha cəlbedicidir. Bütün dünyada banklar pulların yuyulması əməliyyatlarının və maliyyə cinayətlərinin əsas hədəfinə çevriləblər. Çünki banklar pulun mənbəyini gizlətmək üçün istifadə edilən çoxlu sayda, müxtəlif növ xidmətlər göstərirlər. Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2017-ci il üzrə qiymətləndirməsinə əsasən pulların yuyulmasının ümumi həcmi bütün dünya üzrə ümumi milli məhsulun 2-5 % - ni, məbləğlə 800 mlyn. – 1,5-2 trlyn. USD təşkil edir. Bu, özlüyündə çox böyük göstəricidir. Ona görə

bu cinayətlərə qarşı mübarizə aparmaq günümüzün aktual problemlərindən biridir.

Pulların leqallaşdırılmasına və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizəyə dair Azərbaycan Respublikasının Preventiv Qanunu 2009-cu ildə qüvvəyə mindikdən sonra başda Mərkəzi Bank, Maliyyə Monitorinqi Xidməti (MMX) olmaqla bankların, digər monitorinq subyektlərinin birgə fəaliyyəti, sıx əməkdaşlığı nəticəsində mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Misal olaraq aşağıda qeyd edilənlərə nəzər salaq:

- Normativ hüquqi baza beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmışdır;
- 2010-cu ilin oktyabr ayında Azərbaycan Respublikası Maliyyə Tədbirləri üzrə İşçi Qrupunun (FATF) monitorinq rejimindən çıxarılmışdır;
- MMX-nin təşkil etdiyi davamlı təlimlər bankların, digər monitorinq subyektlərinin, əhəlinin maariflənməsinə xidmət göstərmişdir;
- 2011-ci ilin 11-15 iyul tarixlərində keçirilmiş maliyyə monitorinqi xidmətlərinin Eqmont Qrupunun 19-cu Plenar iclasında MMX Eqmont Qrupunun tamhüquqlu üzvü seçilmişdir;
- MMX, FATF, MONEYVAL, Eqmont Qrup və s. kimi beynəlxalq nüfuzlu təşkilatlarla sıx əməkdaşlığa nail olmuşdur və s.

Yuxarıqa qeyd edilən nailiyyətlər Azərbaycanın beynəlxalq imicinin, daha da inkişaf etməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanda davamlı iqtisadi artıma keçid, iqtisadiyyatın böyüməsi, ölkədə pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı adekvat siyasətin aparılmasını tələb edir.

Ölkəmizdə PL/TMM sisteminin təkmilləşdirilməsi əhəmiyyətinin əsas göstəricilərindən biri odur ki, Avropa Şurasının PL/TMM-ə qarşı görülən Tədbirlərin Qiymətləndirilməsi üzrə Ekspertlər Komitəsi olan MONEYVAL Avropa Şurasına üzv ölkələrinin PL/TMM üzrə effektiv sistemlərə malik olmasını və bu sahədə beynəlxalq standartlara riayət etməsini dövrü olaraq qiymətləndirir. Azərbaycanın PL/TMM sisteminin sonuncu qiymətləndirilməsi 2014-cü ildə olmuşdur və nəticələr o qədər də qənaətbəxş səviyyədə olmamışdır. Növbəti qiymətləndirmənin gələcəkdə baş tutması planlaşdırılır. Odur ki, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Monitorinqi Xidməti yerli maliyyə

qurumlarında bu sahə üzrə intensiv inspeksiyalara, müxtəlif tapşırıq və tövsiyələr hazırlamağa, yeni layihələr tətbiq etməyə başlamışdır. Bu da öz növbəsində tədqiqat işinin aktuallığını əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Təqdim olunan dissertasiya işində ölkənin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində maliyyə institutlarının rolu və pulların yuyulmasına və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizədə beynəlxalq təşkilatların müəyyən etdiyi standartların ölkəmizdə tətbiqi və bank sisteminin bu istiqamətdə daxili nəzarətinin gücləndirilməsi məsələlərinin təhlilinə cəhd edilmişdir.

Göstərilən problemin aktuallığı, onun məhdud şəkildə işlənməsi, dissertasiya işinin bu mövzusunun seçilməsini, eləcə də tədqiqatın məqsədi, vəzifələri, predmeti və obyektini şərtləndirmişdir.

Problemin işlənmə dərəcəsi. Dissertasiya işində ölkəmizdə pulların yuyulmasına və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində ekspertlər olan A.F.Salmanov, Z.N.Hacılıının kitabları və elmi məqalələri, qərb ölkələrindən bu sahədə beynəlxalq ekspertlər olan Sally Quillian Yates, John J. Byrne, Robert S.Pasley, Alldridge P., Bartlett B., Boorman J., Charles F., Daniel T., Demits D., Danziger Y. və s. müəlliflərin, o cümlədən MDB ölkələrindən Antropçeva İ.O., Zubkov V.A., Osipov S.K., Krolli L.O., Sokolova O.A., Krestovskiy İ. A., Proşunin M.M., Tatçuk M.A. və s. müəlliflərin elmi məqalələri, hazırladıqları normativ aktları, o cümlədən bank sektorunun stabilliyi, bankların ölkə iqtisadiyyatında rolu, maliyyə sabitliyinin qorunması mövzularında ölkəmizin elm adamları olan Z.F.Məmmədov, Z.H.Zeynalov və başqalarının əsərlərini xüsusilə qeyd etmək olar. Tədqiq edilən dissertasiya işində həmçinin çirklə pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi sahəsində beynəlxalq standartlar olan Bazel Komitəsinin standartları, Maliyyə Tədbirləri üzrə İşçi Qrupunun (FATF) Tövsiyələri, Avropa Şurasının direktivləri və s. beynəlxalq sənədlər, qabaqcıl bankların (Citibank (ABŞ), Raiffeisen Bank International (Avstriya) və s. təcrübəsi nəzərə alınmışdır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi Azərbaycanın bank sektorunda pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə üzrə nəzəri və metodoloji yanaşmaları təkmilləşdirmək üçün təkliflərin və bankların PL/TM

məqsədi ilə istifadə olunmasının qarşısını almaq üçün yeni praktiki mübarizə mexanizmlərinin təqdim edilməsindən ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

1) Qabaqcıl dünya banklarının və bu sahədəki beynəlxalq standartların müəyyən etdiyi tələblərin və yanaşmaların araşdırılması;

2) Pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi məqsədi üçün dünyada bank sektorunda istifadə olunan sxemlərin, alət və üsulların tədqiq olunması;

3) Pulların yuyulmasının bankların fəaliyyətinə, onların dayanıqlığına, həmçinin beynəlxalq müxbir bank münasibətlərinə, o cümlədən nüfuz və reytinginə təsirinin araşdırılması;

4) Yerli banklarda pul vəsaitlərinin hərəkətinin, baş verən maliyyə əməliyyatlarının şəffaflığını genişləndirmək və buna nail olmaq üçün yanaşma və üsulların müəyyənləşdirilməsi;

5) Yerli Bank sektoru üçün pulların leqallaşdırılması və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sisteminin möhkəmləndirilməsinin və təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycanda cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin leqallaşdırılmasına qarşı mübarizə aparən əsas maliyyə qurumlarından olan banklar təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini bank sektorunda cinayət törətməklə əldə olunmuş pulların leqallaşdırılmasına qarşı mübarizə sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı nəzəri, metodoloji və praktiki problemlər təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları və informasiya bazası.

Nəzəri-metodoloji əsaslar. Dissertasiya işində bu sahə üzrə beynəlxalq standartlar, qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi, aparıcı beynəlxalq mütəxəssis və ekspertlərin bu sahədə nəşrləri toplanıb ümumiləşdirilmişdir. Bu zaman sözügedən sahə üzrə bankların yanaşmalarının tətbiqi xüsusiyyətlərinə və praktikasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Dissertasiya işində sistemli təhlil, nəzəri ümumiləşdirmə və sistemli yanaşma üsullarından istifadə edilmişdir. Analiz və sintez, ümumiləşdirmə və sistemləşdirmə metodları, pulların leqallaşdırılması və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı ölkə siyasətinin milli maraqlara adekvatlığının qiymətləndirilməsini təmin etmiş oldu.

İnformasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını beynəlxalq direktivlər, xarici ölkələrin təcrübələri və ölkəmizin qanunverçilik bazası, dövrü xarici və yerli mətbuat nəşrləri, hesabat və məruzələr təşkil etmişdir. Təhlil üçün Azərbaycanın normativ-hüquqi və qanunvericilik aktları, xarici ölkələrin təcrübələri, AR Mərkəzi Bankının və MMX-nin metodiki materialları, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının analitik işləmələri və ekspert rəylərindən istifadə olunmuşdur. İnformasiya bazasının bir çox mənbələri tədqiqat işinin ədəbiyyat siyahısı bölməsində öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, yerli banklar üçün çirklə pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə üzrə daxili nəzarət sisteminin qurulması üsulları və mexanizmləri müəyyən edilmişdir və mövcud sistemlərin gücləndirilməsi üçün nəzəri-praktiki təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Dissertasiya işində araşdırılan sahə üzrə əsas elmi nəticələr aşağıdakılardan ibarətdir:

– Yerli banklarda tətbiqi mümkün olacaq yeni “müşətərinə tanı” siyasətinin metod və üsulları müəyyən edilmişdir;

- Qeyri-adi və şübhəli əməliyyatları müəyyən etmə üsullarının və monitorinq aparma metodlarının yerli təcrübəyə uyğunlaşdırılmış formaları müəyyən edilmişdir;

- Yerli banklar, xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən banklarla müxbir münasibət qurarkən PL/TMM baxımından diqqət yetirməli olduqları məsələlər və tətbiq olunmalı tədbirlər təqdim edilmişdir;

- Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən banklar tərəfindən müştərilərini seqmentləşdirmək və risk qruplarına bölmələri üçün “risk-əsaslı yanaşma” metodları təqdim edilmişdir;

- Yerli bankların pulların yuyulmasına və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə dayanıqlı mübarizə aparmaları üçün daxili nəzarət sistemləri və bu sistemlərin formalaşdırılması üsulları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat bank sistemində cinayət törətməklə əldə olunmuş pul vəsaitlərinin və terrorizmin maliyyələşdirilməsinin prioritet istiqamətlərinin mümkün sərhədlərini konkretləşdirir. Tədqiqat işində istifadə olunan beynəlxalq standartlar,

qabaqcıq bankların təcrübəsi ölkəmizdə bu sahə üzrə qanunvericilik bazasının, normativ aktların təkmilləşdirilməsində bir metodoloji mənbə kimi istifadə oluna bilər. Bank sektorunda PL/TMM tədbirlərinin gücləndirilməsi, bu əməllərə cəhdlərin qarşısının alınması üzrə təklif olunan tədbirlər bankların təhlükəsizliyi üçün, həmçinin iqtisadiyyatımızın strateji inkişafının əsaslarının daha dərinə işlənməsi üçün konseptual baza ola bilər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəticələrindən banklar istifadə etməklə daha dayanıqlı və şəffaf surətdə pulların yuyulmasına qarşı mübarizə sistemi qura bilərlər. Bu banklara imkan verəcəkdir ki, onlar pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi məqsədləri üçün bir alət kimi istifadə olunmasınlar. Digər tərəfdən dissertasiya işində irəli sürülən “risk-əsaslı yanaşma” metodu banklara imkan verəcəkdir ki, banklar yeni müştəri qəbulunda və müştəri ilə əməkdaşlıq dövründə sənədləşmə və müştəri qəbulu vaxtına qənaət etsinlər. Bu isə öz növbəsində bankların xərcini azaldacaq və müştərilərə daha sürətli xidmət göstərməyə imkan verəcəkdir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işinin əsas müddələri müəllifin beynəlxalq elmi-praktiki konfranslarda, eləcə də Rusiyada - Moskva şəhərində, Gəncə, Sumqayıt, Lənkəran şəhərlərində təşkil olunan beynəlxalq elmi konfrans və seminarlarda etdiyi məruzə və çıxışlarında öz əksini tapmışdır.

Müəllifin xarici ölkələrdəki beynəlxalq konfranslarda elmi əsərlərinin sayı - Rusiyada elmi nəşrlərdə yayımlanan məqalələrinin sayı 2, AMEA və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən təşkil olunmuş beynəlxalq konfranslarda elmi əsərlərinin sayı 5 və Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərdə yayımlanan məqalələrinin sayı 5 olmaqla nəşr edilmişdir.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Dissertasiya giriş (11488 işarə), 3 fəsil (I fəsil - 84376 işarə, II fəsil - 77847 işarə, III fəsil - 60261 işarə), 9 paraqraf, nəticə və təkliflərdən (14238 işarə), əlavə və ixtisarlardan, həmçinin 81 adı əhatə edən istifadə olunmuş ədəbiyyat siyasından ibarətdir. Dissertasiyanın mətni 7 cədvəl, 3 sxem və 4 şəkil daxil olmaqla 152 səhifə (248292 işarə) həcmindədir.

DİSSERTASIYANIN MÜNDƏRİCATI

Giriş

I Fəsil. Cinayət yolu ilə əldə olunmuş pul vəsaitlərinin leqallaşdırılmasına qarşı mübarizənin nəzəri əsasları və beynəlxalq səviyyədə tənzimlənməsi

1.1. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pulların leqallaşdırılması və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizənin nəzəri əsaslarının tədqiqi

1.2. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin leqallaşdırılması sahəsində beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq təşkilatların əsas məqsəd və vəzifələrinin tədqiqi

1.3. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pulların leqallaşdırılmasında yeni trendlərin və dəyişikliklərin araşdırılması

II Fəsil. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin leqallaşdırılmasına qarşı mübarizədə Azərbaycan banklarının rolu

2.1. Müştərini tanı siyasətinin yerli banklarda tətbiqinin əsas prinsipləri

2.2. Pulların leqallaşdırılması baxımından qeyri-adi və şübhəli əməliyyatların müəyyən edilməsi üzrə Azərbaycandakı mövcud təcrübənin qiymətləndirilməsi

2.3. Yerli bankların xarici müxbir münasibətlərinin qurulmasında lazımı yoxlama tədbirlərinin əsasları

III Fəsil. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin leqallaşdırılmasına qarşı mübarizə üzrə Azərbaycan banklarındakı daxili nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətləri

3.1. Yerli banklar üçün pulların leqallaşdırılmasına qarşı mübarizə sisteminin müəyyən edilməsi

3.2. Beynəlxalq standartlara uyğun risk-əsaslı yanaşmanın ölkəmizdə tətbiqi yolları

3.3. Azərbaycan banklarındakı daxili nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Əlavələr

İxtisarlar

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

1. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pulların leqallaşdırılması və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizənin nəzəri əsaslarının tədqiqi

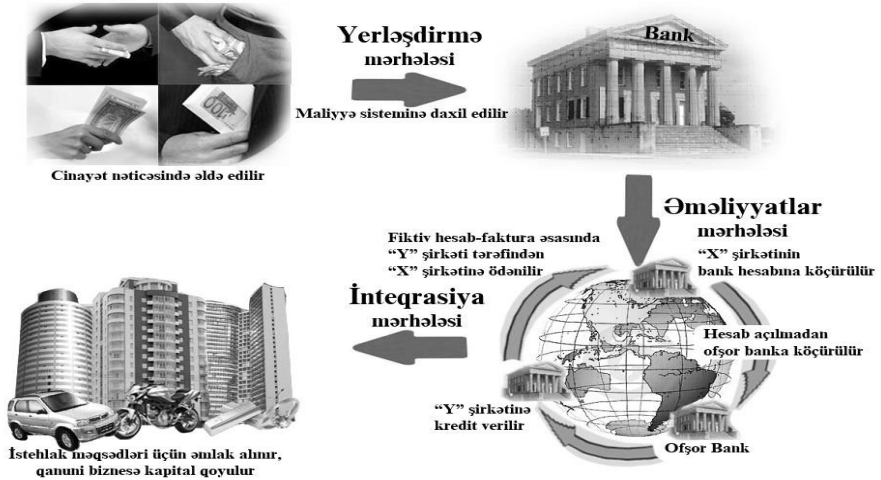
Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, pulların leqallaşdırılması termininin istifadəsi ilə bağlı beynəlxalq standartlarda vahid yanaşma mövcud deyil. Pulların leqallaşdırılması ilə yanaşı beynəlxalq standartlarda və təcrübədə «pulların yuyulması», «çirkli pulların yuyulması» kimi terminlərin istifadə edilməsi geniş yayılmışdır. Çirkli pulların yuyulması ifadəsində qeyd edilən “yuyulma” sözü qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş pul vəsaitinin qanuni mənbədən gəlməsi, leqallaşdırılması görüntüsünün yaradılması anlamını verir. “Çirkli pulların yuyulması” ifadəsi bizim ölkənin lüğətinə 2009-cu ildən daxil olmağa başlasa da, bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə, xüsusilə avropa ölkələrində uzun müddətdir ki, ölkələrin təhlükəsizliyinə, iqtisadiyyatına ciddi təhlükə gətirən cinayətlərdən hesab edilir.

“Çirkli pulların yuyulması” termininin meydana gəlməsi çox qədim vaxtlara deyil, XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. O dövrdə mafiyalar dələduzluqdan, fahişəlikdən, qumardan, qaçaq gətirilmiş spirtli içkilərin satışından və və s. əməllərdən əldə etdiyi vəsaitləri qanuniləşdirməyə və leqal olduğunu sübut etməyə çalışırdı. Bu zaman cinayətkarların qarşılaşdıqları əsas problem iri məbləğli nağd pulların iqtisadiyyata daxil edilməsi idi. Bu qədər pulun banka qoyulması da mümkün deyildi, çünki onun mənbəyinin tələb ediləcəyi qorxusu var idi. Bu məqsədlə cinayətkarlar qeyri-leqal pulları nağd pulla çalışan qanuni bizneslə əlaqələndirməyə başlamışdılar. Nəticədə cinayətkarlar yeni metodlar kəşf etdilər ki, bunlardan da biri jetonla işləyən avtomatlar və cəməşirxanalar idi. Məhz “yuyulma” ifadəsi də bu cəməşirxanalarla bağlıdır. Belə ki, 14.04.1994 tarixli “L'express” qəzetinin yazdığına görə 1920-ci illərdə Çikaqoda yerli mafianın kassiri olan Al Capone adlı bir şəxs həmin dövrdə ölkədə populyar olan və hesablaşmaların yalnız nağd pul ilə aparıldığı bir avtomatik cəməşirxanalar şəbəkəsini satın almış və mafiya fəaliyyətlərindən əldə edilən çirkli pulları cəməşirxanaların

qanuni gəlirlərinə qatıb sənədləşdirməklə, onlara qanuni “don geyindirmə”yə başlamışdır. İngiliscə “laundering” (yumaq) sözü də buradan yaranmış və ilk dəfə dünya mətbuatında 1973-cü il “Votergeyt qalmaqalı” kimi adlanan qalmaqal zamanı “Guardian” qəzetində istifadə edilmişdir. Qeyd olunan qalmaqalın yaranma səbəbi ABŞ Prezidenti Riçard Niksonun qeyri-leqal topladığı vəsaitləri Mexikodakı hesabına köçürdü, ordan da Mayamidəki firması vasitəsilə geri qaytarması idi.

Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, ümumilikdə pulların leqallaşdırılmasının beynəlxalq praktikada ənənəvi olan üç mərhələsi geniş yayılmışdır:

- Yerləşdirmə
- Əməliyyatlar
- İntegrasiya

Şəkil 1. Pulların leqallaşdırılmasının mərhələləri¹

• **Yerləşdirmə mərhələsi.** Bu mərhələ qeyri-qanuni yollar ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin hər hansı bir maliyyə təsisatı vasitəsi ilə maliyyə sistemində daxil edilməsi ilə xarakterizə olunur. Bu

¹ Hacı Z.N. “Çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizə” kitabı, Bakı 2010

mərhələdə əsasən nağd pul vəsaitləri depozitə qoyulur. Həmçinin nağd pul vəsaitlərinin daha böyük məbləği pul əskinazlarına və ya valyutanın digər növünə konvertasiyası baş verə bilər.

- **Əməliyyatlar mərhələsi.** Bu mərhələdə çoxsaylı əqdlərin və əlaqəli maliyyə əməliyyatlarının aparılması yolu ilə qeyri-qanuni gəlirlərin əmələ gəlmə mənbəyi gizlədilir. Nəticə etibarilə bu mərhələdə əsas məqsəd qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş pul vəsaitləri ilə onların əmələ gəlmə mənbəyi arasında əlaqəni itirmək və ya bunu ört-basdır etməkdir. Qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş pul vəsaitlərinin mənbəyinin gizlədilməsi transsərhəd maliyyə əməliyyatlarının hesabına təmin edilir ki, bu məqsədlə ofşor bankların və təşkilatların xidmətlərindən geniş istifadə edilir.

- **İnteqrasiya mərhələsi.** Bu mərhələ pulların leqallaşdırılmasının son mərhələsidir. Burada leqallaşdırılmış pul vəsaitləri leqal iqtisadiyyata kapital qoyuluşu ilə daxil olur.

2. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pulların leqallaşdırılması sahəsində beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq təşkilatların əsas məqsəd və vəzifələrinin tədqiqi

Tədqiqat çərçivəsində müəyyən edilmişdir ki, pulların leqallaşdırılması, terrorçuluğun maliyyə vəsaitləri ilə təmin edilməsinə qarşı mübarizə üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq hər bir beynəlxalq qurumun, beynəlxalq sənədlərin əsas məqsədlərindən biridir. Beynəlxalq münasibətlər və sənədlər dövlətlərin öz təhlükəsizliklərini, mənafeələrini qorumaq məqsədi ilə meydana çıxır. Nümunə olaraq, əgər hər hansı ölkədə terror hadisəsi baş verirsə, dərhal digər ölkələr də münasibət bildirir, terrorizmə qarşı mübarizəyə çağırırlar, çünki terrora qarşı mübarizə aparılmayacağı təqdirdə fəsadlar onların ölkələrindən də yan keçməyəcəkdir.

Global inkişaf, texnologiyaların sürətlə yenilənməsi nəticəsində pulların leqallaşdırılması prosesi zaman ötdükcə daha da qloballaşır və bir çox ölkələri əhatə etməyə başlayır. Bu nəticə etibarilə elə bir səviyyəyə çatır ki, digər dövlətlər dəstək göstərmədiyi təqdirdə bir ölkədə pulların leqallaşdırılmasına qarşı güclü, effektiv mübarizə göstərilməsi mümkün olmur. Bu növ problemlərin həll edilməsi ehtiyacı da bu sahədə bir çox beynəlxalq standartların yaranmasına

səbəb olmuşdur. Əgər PL/TMM sahəsindəki beynəlxalq birgə fəaliyyətin, əməkdaşlığın formalaşdırılmasını nəzəri cəhətdən işləyib hazırlamaq, proqnozlaşdırmaq mümkün olmasaydı, pulların leqallaşdırılmasına qarşı bütün standartlar beynəlxalq səviyyədə işlənib hazırlanmazdı.

Ümumiyyətlə qloballaşan dünyada pulların leqallaşdırılması probleminin aktuallığı ötən əsrin səksəninci (80-ci) illərindən artmağa başlamışdır və 1988-ci ildə BMT-nin “Psixotrop və narkotik vasitələrin qanundan kənar dövriyyəsinə qarşı mübarizə Konvensiyası (Vyana Konvensiyası)” hazırlanıb ölkələrin ratifikasiyasına verilmişdir. Məhz elə həmin dövrdə PL problemi qlobal problemə çevrilməyə başlamışdır. Bu problemlərin həllində, pulların leqallaşdırılmasına və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizədə beynəlxalq təşkilatların rolu əvəzsizdir. Bu sahədə əsas tənzimləyici rolunu oynayan, standartları müəyyən edən, beynəlxalq münasibətləri formalaşdıran əsas qurumlar və onların vəzifələri aşağıdakılardır:

- **FATF- Maliyyə Tədbirləri üzrə İşçi Qrupu.** FATF 1989-cu ildə ona üzv olan ölkələrin nazirləri tərəfindən Böyük Yeddiliyin (G-7) Paris Sammitində yaradılmış beynəlxalq təşkilatdır. FATF-in əsas məqsədi PL/TM-nə, silahların yayılmasının maliyyə dəstəyinə qarşı mübarizə göstərmək və qlobal maliyyə sisteminin etibarlığını, təhlükəsizliyini təmin etmək üçün əməliyyat və tənzimləmə tədbirləri və hüquqi standartlar müəyyən etməkdən və bu standartların səmərəli şəkildə tətbiq edilməsini təşviq etməkdən ibarətdir. Beləliklə, FATF bu sahədə yerli qanunvericiliyi təkmilləşdirmək və tənzimləyici islahatları həyata keçirmək üçün tələb olunan siyasi iradənin yaradılması istiqamətində siyasəti müəyyən edən orqandır.

- **Eqmont Qrupu.** Maliyyə Kəşfiyyat Orqanları (MKO) şəbəkəsinin genişlənməsi zəruriliyini dərk edən bir qrup MKO 1995-ci ildə Brüsseldə Eqmont Arenberq Sarayında yığışaraq beynəlxalq əməkdaşlığın təşviqi məqsədilə qeyri-formal qrup yaratmaq qərarına gəlirlər. Maliyyə Kəşfiyyat Orqanlarının Eqmont Qrupu kimi tanınmış bu təşkilat məlumat mübaləsi aparmaq, təlimlər keçirmək və təcrübələri bölüşmək üçün müntəzəm olaraq görüşür. Eqmont Qrupunun məqsədi dünyadakı MKO-lar arasında pulların

leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizədə əməkdaşlığın artırılması və bu sahədə yerli proqramların həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmaqdır.

- **Volfsberq Qrupu.** Bu qrup 11 qlobal bankdan təşkil olunmuş və Müştərini Tanı, Pulların Leqallaşdırılması və Terrorçuluğun Maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə siyasətləri üçün maliyyə xidmətləri sahəsi üzrə standartları müəyyən edən assosiasiyadır. Qrup 2000-ci ildə İsveçrənin Şato Wolfsberq şəhərində Fərdi Bankçılıq üçün pulların leqallaşdırılması təlimatlarını hazırlamaq məqsədilə Transparency International təşkilatının nümayəndələri, o cümlədən Bazel Universitetindən olan cənab Stenli Morris və professor Mark Pit tərəfindən yaradılmışdır. Wolfsberq qrupu bu sahə ilə bağlı bir çox sənədlər hazırlayır (“Fərdi Bankçılıq üçün Pulların Leqallaşdırılmasına qarşı Mübarizə Prinsipləri”, “Müxbir Bankçılıq üçün Pulların Leqallaşdırılmasına qarşı Mübarizə Prinsiplərini” və s.) və bu sənədlər sektor iştirakçıları və nəzarət orqanlarına öz siyasət və prosedurlarının müəyyənləşdirilməsində, habelə pulların leqallaşdırılması ilə mübarizənin aparılmasında kömək göstərir.

- **Bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsi.** Bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsi bank nəzarəti məsələləri üzrə mütəmadi əməkdaşlıq üçün forum rolunu oynayır. Komitənin məqsədi yerli nəzarət məsələləri, yanaşma və üsullar barədə məlumat mübadiləsi vasitəsilə dünya miqyasında əsas nəzarət məsələləri üzrə biliklərin və bank nəzarətinin keyfiyyətinin artırılması və ümumi anlayışların təşviq edilməsidir.

Komitə öz üvləri və digər bank nəzarətçiləri arasında əlaqələri və əməkdaşlığı təşviq edir. O, bank nəzarəti məsələlərinə dair təlimatlar şəkilində həm dərc edilmiş həm də dərc edilməmiş sənədləri dünyadakı nəzarət orqanları arasında yayır. Komitənin Katibliyi İsveçrənin Bazel şəhərində Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankında yerləşir və əsasən üzv təşkilatlarından müvəqqəti ezam edilən peşəkar nəzarətçilərdən təşkil olunmuşdur.

Bazel Komitəsinin 2017-ci il Pulların yuyulmasına qarşı mübarizə indeksi Hesabatında göstərdiyi çirкли pulların yuyulmasına qarşı mübarizə sahəsində təkmilləşdirmə işləri aparmaqla güclənmiş ölkələrin məlumatları aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 1

2017-ci ildə PL/TMM sahəsində təkmilləşdirmə aparmış ölkələr²

*1 - minimum bal, 10 - maksimum bal

Ölkə	Cəmi bal (2017)	Cəmi bal (2016)	Ballar arasındakı fərq
Sudan	7.02	7.85	-0.83
Tayvan (Çin)	4.34	5.12	-0.79
İsrail	4.25	4.89	-0.64
Bağlıadəş	5.79	6.40	-0.61
Almaniya	4.78	5.33	-0.55
Fransa	4.52	5.03	-0.51
Avstraliya	4.49	4.99	-0.50
Luksemburq	5.40	5.89	-0.49
Latviya	4.44	4.91	-0.46
Yunanıstan	5.11	5.53	-0.42

Bazel Komitəsinin 2017-ci il Pulların yuyulmasına qarşı mübarizə indeksi Hesabatında həmçinin çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizədə zəifləmiş və göstəriciləri aşağı düşmüş ölkələrin məlumatları da yer almışdır:

Cədvəl 2

2017-ci ildə PL/TMM sahəsində zəifləmiş ölkələr³

*1 - minimum bal, 10 - maksimum bal

Ölkə	Cəmi bal (2017)	Cəmi bal (2016)	Ballar arasındakı fərq
Yamayka	6.60	4.16	+2.44
Tunis	6.37	4.62	+1.74
Macarıstan	5.41	4.15	+1.26
Özbəkistan	6.09	5.10	+0.99
Peru	5.25	4.31	+0.95
Seneqal	6.31	5.37	+0.94
Misir	5.66	4.74	+0.92
Ekvador	6.37	5.48	+0.89
Trinidad və Tobaqo	6.80	5.92	+0.89
Laos	8.28	7.40	+0.88

² Bazel, Pulların yuyulmasına qarşı mübarizə İndeksi Hesabatı 2017

³ Bazel, Pulların yuyulmasına qarşı mübarizə İndeksi Hesabatı 2017

3. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pulların leqallaşdırılmasında yeni trendlərin və dəyişikliklərin araşdırılması

Qloballaşan dünyada çirkli pulların leqallaşdırılmasına və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə üzrə tədbirlər ölkələr səviyyəsində nə qədər güclənsə də, ölkələr arasında birgə mübarizə, münasibətlər nə qədər inkişaf etsə də, bu cinayətləri törətmək istəyən şəxslərin, qrupların da yeni üsulları yaranır, mexanizmləri dəyişir, inkişaf edir və yeni trendlər yaranır. MONEYVAL kimi beynəlxalq təşkilatlar ölkələri məlumatlandırmaq, yeni trendlər barəsində aqah etmək məqsədi ilə hər il pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi üzrə yeni tipologiyalara dair hesabat hazırlayırlar. Tipologiyalar ölkələri bu tipli əməliyyatlara dair daha həssas və diqqətli olmalarına, həmçinin daxili monitorinqlərini gücləndirməyə sövq edir.

Bildiyimiz kimi müasir dövrdə texnoloji vasitələr sürətlə inkişaf edir və texnoloji vasitələr ilə aparılan əməliyyatları, əməliyyatları icra edənləri izləmək, eyniləşdirmək, audit izini tapmaq çətinləşir. Bu isə cinayətkarlar üçün pulların leqallaşdırılması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi üçün əlverişli mühit yaradır. Banklar tərəfindən müştərilərlə üz-üzə əlaqə qurmadan texnologiyadan istifadə etməklə işgüzar münasibətlərin formalaşdırılması və ya əməliyyatların icra edilməsi zamanı PL/TM risklərinin qarşısını almaq üçün minimum qayda və prosedurları müəyyən etməlidir və şübhəli əməliyyatları müəyyən etmə və monitorinqlər aparmaq üçün mexanizmlər qurmalıdır. Bu qayda və prosedurlarda bankların birbaşa əlaqədə olmadıqları müştərilərin eyniləşdirilməsinə və verifikasiyasına dair tədbirlər də öz əksini tapmalıdır.

Müasir dövrdə pulların leqallaşdırılmasında və terrorizmin maliyyələşdirilməsində daha geniş yayılmış yeni trendlərə, üsullara dair bəzi nümunələrə nəzər salaq:

“Havala” (həvalə) mexanizmi. Havala alternativ və ya paralel ödəniş sistemidir. Bu sistem Qərbi bank təcrübəsi və bütün dünyada tətbiq edilən hazırkı əsas ödəniş sisteminin tətbiqindən öncə Hindistanda formalaşmışdır. Havalanı digər ödəniş sistemlərindən

fərqləndirən əsas cəhət etibar və ailə münasibətləri və regional bağlar kimi əlaqələrin geniş şəkildə istifadə edilməsidir. Pul köçürməsi havaladarlar və ya havala dilerləri şəbəkəsinin üzvləri arasında mövcud olan əlaqələrə əsaslanır. Bu sistemdə ödənişlər üstün olaraq nağd yolla həyata keçirilsə də, əlaqələr və ödənişin həyata keçirilməsinin təsdiqi və s. elektron (faks, e-mail) şəkildə baş verir. “Pul yerdəyişmə etmədən köçürülür” ifadəsi havalanı səciyyələndirmək üçün uğurlu ifadədir.

Pulların leqallaşdırılması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə son dövrlərdə vüsət almış üsullardan biri də **kommersiya xarakterli veb saytlar və internet ödəniş sistemləridir**. Bu üsullardan istifadə edilməsinə şərait yaranan əsas amillər aşağıdakılardır:

- Üzbəüz əlaqə qurmadan həyata keçirilən qeydiyyat;
- İstifadəçilərin anonimliyi;
- Əməliyyatların həyata keçirilməsi sürəti;
- Məhdud insan müdaxiləsi (Limited human intervention);
- Çox saylı əməliyyatlar;
- Beynəlxalq təcrübə;
- Məhdud əhatə dairəsi;
- Ənənəvi maliyyə təsisatları üçün şübhəli əməliyyatların monitorinqinin aparılması və onların aşkarlanması zamanı meydana çıxan çətinliklər.

Son illərin pulların leqallaşdırılmasının əsas mexanizmlərindən biri də **əvvəlcədən ödənilmiş kartlardır**. Əvvəlcədən ödənilmiş kart - başqa yerdə qeydiyyatla alınmış və karta bağlı olan məbləğə çıxış əldə etmək üçün istifadə edilən elektron vasitələr və ya kartın özündə saxlanılan məbləğə çip vasitəsilə çıxış əldə etmək imkanı verən, müxtəlif xidmətlərin dəyərini ödənilməsinə və pul vəsaitinin nağdlaşdırılmasına imkan verən kartdır (məsələn, həmçinin elektron pul kisəsi kimi tanınan kartlar). Əvvəlcədən ödənilmiş kartlar müasir dövrdə ən geniş yayılmış yeni ödəniş üsuludur. Bazarda ənənəvi maliyyə xidmətlərini əvəz edəcək alternativlərə olan ehtiyac nəticəsində yeni ödəniş üsulları yaranmışdır. Bəzi hallarda buna səbəb onlayn ticarət üçün bir və çox təhlükəsiz və ya daha rahat ödəniş üsuluna ehtiyac olmuş, digər halda isə bu inkişaf ənənəvi

maliyyə xidmətlərinə çıxışı olmayan şəxslərə (məsələn, mənfi kredit reytingi olan şəxslər, azlıqlar və bank xidmətləri təklif olunmayan ərazilərin sakinləri) maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi arzusu və yeni ödəniş üsullarının milli büdcələrə, o cümlədən yerli və global iqtisadi inkişafa müsbət təsir etməsi fərziyyəsinin mövcud olması nəticəsində meydana gəlmişdir.

Aparılan araşdırma zamanı o qənaətə gəldik ki, əvvəlcədən ödənilmiş kart proqramları əvvəlcədən müəyyən edilmiş və məhdud istifadə müddəti olan kartlar təklif edir. Bu cür kartlardan nisbətən tez zamanda istifadə edilməsi tələb olunduğu və onların saxlanılıb daha sonra pula çevrilməsi mümkün olmadığı üçün cinayətkarları az cəlb edirlər. Ümumiyyətlə yuxarıda son dövrlərin pulların leqallaşdırılması və terrorizmin maliyyələşdirilməsinin az sayda üsulları qeyd edilmişdir. Müasir dövrdə isə bu üsul və sxemlər gündən-günə çoxalır, inkişaf edir və coğrafiyası genişlənilir. Bu trendlərin müəyyən edilməsində isə beynəlxalq təşkilatların və ölkənin maliyyə kəşfiyyat orqanlarının üzərinə yüksək məsuliyyətli vəzifələr düşür.

4. Müştərini tanı siyasətinin yerli banklarda tətbiqinin əsas prinsipləri

Tədqiqat zamanı aydın olmuşdur ki, hər bir bank cinayət yolu ilə əldə olunmuş pul vəsaitlərinin leqallaşdırılması, yaxud terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi məqsədləri üçün sui-istifadə olunma riskinə məruz qala bilər. Bununla belə, banklar və onların həyata keçirdikləri əməliyyatların pulların leqallaşdırılması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi riskləri baxımından monitorinqinə imkan verən daxili nəzarət mexanizmlərinə malik olduqda müvafiq riskləri ən minimal səviyyəyə qədər azaltmağa nail ola bilirlər. Belə nəzarət mexanizmləri sırasında «müştərini tanı siyasəti» ən mühüm vasitə kimi çıxış edir.

Bank müştəriləri haqda yetərinə məlumatı olmaqla bu müştərilərin bankın xidmət və məhsullarından məqsədli və ya məqsədsiz müxtəlif yönümlü qeyri-sağlam məqsədlər üçün sui-istifadəyə şərait yaratmağın qarşısını almalı və öz növbəsində bu yolla da bankda müştəri və ya qarşı tərəf riskini azaltmağı təmin etməlidir. Bankın öz müştərilərini tanımaq məqsədilə tərtib etdiyi bu standart yanaşmanın əsas məqsədi bankı qarşı tərəf və bununla

vəhdətlik təşkil edən reputasiya, əməliyyat, hüquqi və konsentrasiya risklərindən mühafizə etməkdən ibarətdir. Bütün bu risklər xaraktercə qarşılıqlı əlaqəlidir və risklərin hər biri istər ayrı-ayrılıqda, istərsə də birlikdə bankı ciddi maliyyə itkiləri ilə üzləşdirə bilər. Bankın öz müştərilərini tanı proqramı həmçinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə, o cümlədən PL/TMM sahəsində mövcud qanunvericiliyə riayət olunmasını və bankın fəaliyyətinin işgüzar dövriyyə adətləri və peşəkar etika prinsipləri ilə uyğunluğunu təmin edir.

Müştəriləri tanı proqramının bankın təhlükəsizliyi və sağlam fəaliyyəti zəminində aşağıdakı səbəblərdən böyük əhəmiyyəti vardır:

- Bankdan maliyyə cinayətləri məqsədilə “alət” kimi istifadənin qarşısını alır, bankı üzləşə biləcəyi ciddi maliyyə itkilərindən mühafizə edir və bu yolla da bankın imicini qorumuş olur. Bu tədbirlər öz növbəsində ümumilikdə bank sisteminin sağlamlığına da xidmət etmiş olur.

- Müfəssəl risk idarəetmə sisteminin əsas elementlərini (identifikasiya üçün baza yaratma, aktiv və passivlər üzrə riskə məruz qalma limitləri təyin etmə və s) özündə birləşdirir.

“Müştərini tanı siyasəti” dedikdə, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə əsasən pul vəsaitlərinin leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə mübarizə sahəsində monitoring prosesinin iştirakçıları kimi müəyyən edilmiş maliyyə (kommersiya bankları) və qeyri-maliyyə institutları tərəfindən mövcud və potensial müştərilər haqqında zəruri məlumatların toplanması, onların kimliyi və sahib olduqları pul vəsaitlərinin və ya da digər əmlakın mənbəyinin müvafiq qaydada yoxlanılması proseslərini özündə əks etdirən kompleks tədbirlər sistemi başa düşülür. Bu siyasət çərçivəsində isə müştərilər o kəslər hesab olunur ki, onların bankda hesabları var və ya onların əvəzinə bankda hesablar açılmışdır. Bankda hesabı olmayan lakin bankın xidmət və məhsullarından qanuni qaydada yararlanan şəxslər də bankın müştərisi hesab olunurlar.

Müştərini qəbul etmə siyasətində bankın qəbul etmək istədiyi müştərilərin uyğunluq kriteriyaları (müştərilərin tipi, ərazi və seqment baxımından diversifikasiya əhatəsini, əməliyyatın həcmi və

növlərini, əlaqəli hesabları və s.) müəyyən edilməlidir. Bank müştərini qəbuletmə siyasətini müəyyən edərkən müştəri haqda ümumi fon olaraq onların statusları, yerləşdiyi ölkə, ərazi və ya onların kökləri, ictimai statusu və tutduqları vəzifə, biznes fəaliyyəti, kimin adından fəaliyyət göstərmələri və bu kimi digər risk faktorlarına xüsusi diqqət yetirməlidir. Müştərini qəbul etmə siyasəti əhalinin az gəlirli, sosial baxımdan az imkanlı və ya milli azlıqların bankın xidmət və məhsullarından istifadə imkanlarını məhdudlaşdırmamalıdır. Bununla yanaşı, qeyri-qanuni biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan, cinayətkar və terrorçuluqda şübhəli bilinən şəxslərə bankın məhsul və xidmətlərindən istifadə imkanını məhdudlaşdırmaq məqsədilə bankın sərt tədbirlər toplusu və hətta lazım gəldikdə tamamilə məhdudlaşdırıcı imkanları olmalıdır. Yüksək riskli müştərilərə daha sərt yoxlama tədbirləri tətbiq edilməlidir. Bankda müştərini qəbul etmə siyasətinin elementləri vahid sənəd formasında deyil, hər bir məhsul və ya xidmət sahəsi üzrə tənzimləyici rəqlament sənədlərinin tərkib hissəsi kimi ifadə edilə bilər.

Müştərinin identifikasiya edilməsi prosesi müştərini tanı proqramının əsasını təşkil edir. Bank bütün yeni müştərilərini identifikasiya etmək məqsədilə sistemə malik olmalıdır. Identifikasiya tədbirlərini müştərilərin risk profilinə müvafiq olaraq gücləndirilmiş, normal və sadələşdirilmiş kimi 3 qrupa bölmək olar. Identifikasiya məlumatları bankı məmnun edəcək həddə yoxlanılmayanədək (identifikasiya oluna bilinməyən) müştərilərlə heç bir biznes əlaqəsi yaradılmamalı və onlarla heç bir bank əməliyyatı aparılmamalıdır. Müştərilərin identifikasiya prosesi zamanı xarici vətəndaşlar xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Identifikasiya məqsədilə banka fiziki olaraq görüşə gələ bilməyən müştərilərə sərt identifikasiya proseduru tətbiq olunmalıdır. Müştərinin identifikasiya edilməsi prosesinə müştərinin bankla münasibəti qurulmazdan əvvəl başlanılmalıdır. Bütün identifikasiya məlumatları sənədləşdirilməli və növbəti əməliyyatlar aparılan zaman nəzərdən keçirilməlidir. Müştərilər aid olduğu yerli struktur bölmələrdə (bundan sonra YSB-lər) məsul şəxslər tərəfindən hesabların açılmasına müraciət qəbul edilərkən identifikasiya

edilməlidir. YSB rəhbərləri, baş mühasiblər və nəzarətçi funksiyasının icraçıları bu işlərin keyfiyyətlə icrasına məsuliyyət daşıyırlar.

Hesablar (xüsusilə də yüksək riskli) və tranzaksiyalar üzrə davamlı nəzarət (monitorinq). Bank öz müştərilərinin hesabları üzrə normal və əsaslı hesab edilən əməliyyatları təbiəti və mahiyyəti etibarilə başa düşməklə onların hesabları üzərindən icra etmək istədikləri qeyri-adi və şübhəli əməliyyatları daha tez aşkarlama və bu yolla da qarşı tərəf risklərini effektiv idarə etmə imkanına malik olmalıdır. Bankın Azərbaycan Respublikası Maliyyə Monitorinq Xidmətinin qarşısında şübhəli əməliyyatların təqdim edilməsi öhdəliyi olduğundan bu bilgi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir hesab üzrə aparılmalı monitorinq prosesinin əhatə dairəsi riskə həssaslıq meyarları ilə müəyyən edilməlidir. Bankda müştərilərə açılan bütün mövcud hesablar üzərindən icra edilən qeyri-adi və şübhəli hesab edilən əməliyyatları aşkarlamaq məqsədilə müfəssəl sistem (proqram təminatı, monitorinq proseduru, hesabat sistemi) mövcud olmalıdır. Monitorinq prosesi elə təşkil edilməlidir ki, müştərilərin fəaliyyəti üzrə istənilən gözlənilməz əlverişsiz dəyişikliklər müşahidə edilə bilsin. Bu dəyişikliklər həmin müştərilərin hesablar üzrə fəaliyyətinin yoxlanmasında bir siqnal rolunu oynamalıdır. Monitorinq zamanı aşkarlanan faktlara əsasən müştərilərin risk reytingi yenidən müəyyən edilməlidir.

Fikrimizcə cinayət yolu ilə əldə edilmiş vəsaitlərin leqallaşdırılması, habelə bu vəsaitlər hesabına terrorçuluğun, narkotik qaçaqmalçılığının və digər qeyri-qanuni fəaliyyətlərin maliyyələşdirilməsi təhlükəsinə malik əməliyyatlara nəzarət etmək və onların qarşısını almaq məqsədilə «müştərinə tanı siyasəti»nin hazırlanması və tətbiqi banklar üçün obyektiv zərurətə çevrilmişdir. Müvafiq tələblərə uyğun olaraq hazırlanan və effektiv şəkildə tətbiq edilən «müştərinə tanı siyasəti» bankın müştəriləri tərəfindən istifadə edilən vəsaitlərin mənbəyi və müştərinin fəaliyyətinin xarakteri haqqında lazımi məlumatların əldə edilməsinə imkan verir. Bununla da banklar üçün mümkün risklərin effektiv idarə edilməsi üçün əsaslar yaranır və cinayətkar elementlərin pulların leqallaşdırılması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə banklardan istifadə

olunma riski azalır.

5. Beynəlxalq standartlara uyğun risk-əsaslı yanaşmanın ölkəmizdə tətbiqi yolları

Risk əsaslı yanaşma pulların leqallaşdırılmasına qarşı mübarizə üzrə mübarizənin effektiv üsuludur. Bu, bankları riskli əməliyyatları aşkar etdikdə gücləndirilmiş eyniləşdirmə tədbirləri görmək tələbindən azad etməməlidir. Banklar PL/TM-nin qarşısının alınması üzrə tədbirlərin müəyyən edilmiş risklərə müvafiqliyini təmin etmək və öz resurslarını səmərəli şəkildə yönəltməyə dair qərarlar qəbul etmək iqtidarında olmalıdırlar.

Banklar risk-əsaslı yanaşmanın tətbiqində pulların leqallaşdırılması, terrorizmin maliyyələşdirilməsi risklərinin müəyyən olunması, onların müxtəlif aspektdən qiymətləndirilməsi, idarə olunması, monitoring aparılması və problemlərin aradan qaldırılmasına dair prosedur və qaydalara malik olmalıdırlar. Risk-əsaslı yanaşmanın əsas prinsipini yüksək riskli hallar olduğu zaman bankların həmin riskləri idarə etmələri və minimallaşdırılması üçün gücləndirilmiş eyniləşdirmə tədbirləri tətbiq etməli və aşağı riskli hallarda isə sadələşdirilmiş eyniləşdirmə tədbirlərinin tətbiq olunması təşkil edir. Pulların leqallaşdırılmasına dair şübhəli halın olduğu hallarda, sadələşdirilmiş eyniləşdirmə tədbirləri tətbiq edilməməlidir.

Risklərin qiymətləndirilməsində, müştərinin risk kateqoriyalarına bölünməsinə müvafiq dövrün texnoloji yeniliklərindən istifadə etmək vacibdir. Çünki müştərinin risk kateqoriyasını müəyyən etmək üçün minimum aşağıdakı sahələr üzrə hər bir kateqoriyaya ballar verilməli, risk dərəcələndirilməsi aparılmalı və risk kalkulyatorundan istifadə etməklə ekonometrik hesablama apararaq müştərinin risk kateqoriyasını müəyyən etməlidir:

- Müştərinin fəaliyyət sahəsi, hüquqi şəxslərin təşkilatı hüquqi forması
- Bank məhsullarının risk dərəcəsi
- Bankın xidmət kanalları
- Müştərinin əməliyyat apardığı coğrafi ərazilər və s.

Qeyd olunan kateqoriyalar üzrə ballar aşağıdakı formada müəyyən oluna bilər:

Cədvəl 3

Risk kateqoriyalarının bölgüsü

Kateqoriyalar	Risk səviyyəsi	Ballar
Müştərinin təşkilati hüquqi forması riski	Aşağı	1
	Orta	12
	Yüksək	25
Müştəri fəaliyyət istiqaməti riski	Min	1
	Max	25
Xidmət kanalı riski	Min	1
	Max	25
Müştərinin rezident olduğu ölkə riski	Aşağı	1
	Orta	12
	Yüksək	25

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib

Yuxarıda göstərilən kateqoriyalar özləri də alt kateqoriyalara bölünməli və hər birinə 25 ballıq şkala üzrə risk balı verilməlidir. Hər kateqoriya üzrə nümunələrə nəzər salmaq:

- **Müştərinin təşkilati hüquqi forması riski** - Maliyyə institutu / Dövlət Təşkilatı / Bələdiyyə / Ailə-kəndli təsərrüfatı / ictimai birlik və s.

- **Müştəri fəaliyyət istiqaməti riski** – müxbir bankçılıq / qiymətli daşlar-metallar alış-verişi / tütün məmülatlarının satışı / hərbi sənaye və s.

- **Xidmət kanalı riski** – onlayn xidmətlər / internet-mobil bankçılıq / fiziki yerində xidmət və s.

- **Müştərinin rezident olduğu ölkə riski** – Əfqanıstan / İran / Rusiya / Almaniya və s.

Müştərinin profilindən asılı olaraq kateqoriyalardakı hansı parametrlərə uyğun gələcəksə həmin parametrlərin balları cəmlənməlidir. Balların risk kateqoriyası üzrə bölgüsü aşağıdakı formada aparılmalıdır:

Cədvəl 4

Yekun risk kateqoriyasının balı

aşağı	0-20
orta	21-40
yüksək	41 - 100

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib

Nümunə: müştərinin təşkilatı-hüquqi forması qeyri-hökumət təşkilatıdır (bal 9), əsasən xaricdən grant və ianə alır (12 bal), adətən onlayn bank məhsullarından istifadə edir (10 bal) və əsasən İraqla işləyir (12 bal). Hesablama:

- **Risk balı = 9 + 12 + 10 + 12 = 43 (yüksək risk)**

Qeyd olunan risk kateqoriyasının hesablanması nümunəsi hal-hazırda “Kapital Bank” ASC-də tətbiq edilən risk hesablanması metodudur. Hər bir bank kateqoriyaları, balları və hesablama metodunu öz risk iştahasından asılı olaraq sərbəst müəyyən edə bilər.

Maya dəyəri baxımından bankda riskyönlü yanaşmanın biznesə və müştərilərə təsiri çirkli pulların yuyulması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi məqsədi daşıyan biznesin bankda yarada biləcəyi risklərin real dəyəri ilə balanslaşdırılmalıdır. Buna görə riskyönlü yanaşma zamanı ən səmərəli və məsrəf baxımından daha optimal yollara üstünlük verilməlidir.

Bankda görülən bütün risk preventiv tədbirlər (risklərin aşkarlanması, qiymətləndirilməsi və müvafiq digər tədbirlər) müvafiq qaydada sənədləşdirilməlidir. Bankda işə yeni daxil olmuş əməkdaşların işə qəbul olmazdan öncə yoxlanması prosesi mövcud olmalıdır. Bank öz əməkdaşlarını real tanımalı və onun keçmiş tarixi haqda məlumatlı olmalıdır. Bankda PL/TMM üzrə fəaliyyət göstərən bütün əməkdaşlar üçün digər əməkdaşlar üçün də olduğu kimi mütəmadi maarifləndirilmə tədbirləri görülməlidir. Vacib, rəhbər vəzifədə fəaliyyət göstərən əməkdaşların yüksək axını kritik risk faktoru kimi dəyərləndirilməli və diqqətdə saxlanmalıdır. Hesablara nəzarət funksiyası daşıyan yeni təyin edilmiş əməkdaşlar yüksək treyninqlərdən keçməli və maarifləndirilməlidirlər. Bankın motivasiya sistemi risk əsaslı qurulmalıdır (hesabların açılmasına, hesablar üzrə əməliyyatlara və PL/TMM üzrə zəif nəzarət təmin edən

əməkdaşlara belə stimullar tətbiq edilməməlidir), əsas pozisiyalarda fəaliyyət göstərən əməkdaşlar daha ciddi qiymətləndirilməlidirlər.

Bu bölmə üzrə araşdırmamın sonunda o nəticəyə gəldik ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində risk-əsaslı yanaşmanın tətbiq edilməsi nəzərdə tutulsa da, bir çox yerli banklarda tətbiq edilməmişdir. Risk-əsaslı yanaşmaya görə müştərinin risk kateqoriyasından asılı olaraq müştəridən müxtəlif sənədlər əldə edilir. “Aşağı” risk olan müştəridən minimal sənədlər, “yüksək” risk olan müştəridən isə daha çox sənəd tələb edilir. Bu banka müştərilərini daha yaxşı tanımağa, həmçinin “aşağı” riskli müştərilərə daha sürətli xidmət göstərməyə və parallel olaraq xərcləri azaltmağa imkan verir. Çünki təcrübə göstərir ki, müştərilərin 90 % hissəssəsindən çoxu “aşağı” risk kateqoriyasına düşən müştərilər olur. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi yerli banklardan məlum olan yalnız “Kapital Bank” ASC və “Paşa Bank” ASC beynəlxalq standartlara cavab verən risk-əsaslı yanaşma sistemini qurmaq üçün layihənin üzərində işləyirlər. Banklarda risk-əsaslı yanaşmanın qurulması riskli müştəri və əməliyyatları daha tez müəyyən etməyə və daha çevik reaksiya verməyə, həmçinin bankın bir çox xərc məsrəflərini azaltmağa imkan verir. Bu baxımdan hər bir bankda daxili nəzarət sistemi ilə bərabər, risk-əsaslı yanaşmanın qurulması mühüm rol oyanır.

6. Azərbaycan banklarındakı daxili nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Daxili nəzarət sisteminin əsas məqsədi bankdaxili nəzarət tədbirlərini tətbiq etməklə banklardan PL/TM məqsədləri üçün istifadə olunma riskini minimallaşdırmaqdan ibarətdir.

Qeyd olunmalıdır ki, daxili nəzarət sistemi yalnız PL/TM risklərini deyil, ümumiyyətlə bankın üzləşə bildiyi digər növ risklərlə bağlı məsələləri - korporativ idarəetmə, risklərin idarə olunması məsələlərini də əhatə edir.

Mühüm məsələlərdən biri odur ki, daxili nəzarət sistemi üzrə atılan bütün addımların effektiv formada tətbiqi PL/TMM sahəsi üzrə mədəniyyətin formalaşmasından və ən əsası bankın rəhbərliyinin buna olan yanaşmasından asılıdır. Komplayens sahəsi bankda dayaq, sütun rolunu oynayır. Belə ki, bankın başqa struktur vahidləri

tərəfindən bu sahənin fəaliyyətinə məhəl qoyulmaması, banka fayda gətirməyən bir sahə kimi yanaşma bank üçün arzuolunmaz hallarla nəticələnə bilər.

Daxili nəzarət sisteminin bankda dayanıqlı və effektiv tətbiqinə görə bankın rəhbərliyi məsuliyyət daşıyır. PL/TMM üzrə bankın yanaşmasının hər bir əməkdaşın gündəlik fəaliyyəti zamanı tətbiq edilməsinin mühümlüyü bankın rəhbərliyi tərəfindən aydın şəkildə ifadə olunmalıdır. Sözsüz ki, bankın rəhbərliyinin bu sahə üzrə mütəxəssis olması tələb olunmur; burada rəhbərliyin rolu yalnız nəzarətdən ibarət olmalıdır. Maliyyə institutlarında, o cümlədən banklarda effektiv nəzarət sisteminin tətbiqi müəyyən xərclər tələb edir. Bir çox hallarda bu sahəyə ayrılan xərclər bankın rəhbərliyi tərəfindən prioritet məsələlərdən hesab edilməyə bilər. Amma nəzərə alınmalıdır ki, PL/TMM üzrə daxili nəzarət sisteminin olmaması hüquqi və reputasiya risklərinin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Burada önəmli olan odur ki, PL/TMM sisteminin tətbiqi bank üçün məsrəfli olsa da, bu sistemin tətbiqindən bank iqtisadi fayda əldə edir. Nümunə olaraq bu sistemin qurulması nəticəsində bank müştəriləri barəsində ətraflı məlumat əldə edir; bu məlumatlar sonradan bankın digər struktur vahidləri tərəfindən də istifadə olunur.

Ümumiyyətlə daxili nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün beynəlxalq standartlardan, inkişaf etmiş ölkələrin banklarının təcrübələrindən irəli gələrək minimum aşağıdakı sahələr üzrə tədbirlər görülməlidir:

- Bankdaxili qayda və prosedurların təkmilləşdirilməsi;
- Əməkdaşlara keçirilən təlimlərin effektivliyinin gücləndirilməsi;
- PL/TMM üzrə məsul şəxsin bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi;
- Daxili audit mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- Müştəri profillərinin və əməliyyatlarının monitorinqinin gücləndirilməsi;
- PL/TMM üzrə mövcud olan məlumatların sənədləşdirilməsi və məxfiliyinin təmin edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- Müştərilərin eyniləşdirilməsi və verifikasiyası sistemlərinin təkmilləşdirilməsi;

- Məlumatların maliyyə monitorinqi xidmətinə təqdim edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- PL/TMM sahəsi üzrə qanunvericilikdə müəyyən olunmuş tələb və tövsiyələrə adekvat riayət olunması.

Daxili qaydalar, prosedurlar və nəzarət mexanizmləri hər bir bankın PL/TMM siyasətinin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan ilkin olaraq banklar tərəfindən zəruri olan daxili qaydalar, prosedurlar və nəzarət mexanizmlərinin hazırlanması üçün müvafiq qanunvericilik və normativ aktların dairəsi müəyyən edilməli və rəhbər tutulmalıdır. Bununla da banklar minimum tələbləri müəyyən etmiş olacaqdır. Bundan sonra banklar daxilində tətbiq olunan risklərin qiymətləndirilməsi üsulları nəzərdə keçirilməli və risk meylliliyi ölçülməlidir. Məsələn, maliyyə təsisatı olan banklar risk qiymətləndirilməsi üsulları əsasında yüksək riskli hesab etdiyi müəyyən qrup ölkə, xidmət və yaxud məhsul ilə əlaqədar olan işgüzar münasibətlərin qurulmasını qadağan edə bilər. Müəyyən edilən qadağalar daxili qayda və prosedurlarda öz əksini tapmalı və bu cür qayda və prosedurların tətbiq edilməsinin təmini üsulu kimi nəzarət mexanizmləri mövcud olmalıdır. Bundan əlavə, bankda PL/TMM və bununla əlaqədar qanunvericilikdə baş verən dəyişiklikləri müntəzəm surətdə izləmək baxımından PL/TMM proqramının dövrü olaraq yenilənməsi tələb olunur.

Banklar PL/TMM sahəsi üzrə əməkdaşlara dövrü olaraq, mütəmadi təlimlər keçməli və onların bu sahədə keçirilən təlimlərdə iştiraklarını təmin etməlidirlər. Çünki təlimin əsas məqsədi bankın əməkdaşlarının PL/TMM sahəsi üzrə milli qanunvericiliyə, həmçinin bankın bu sahə ilə bağlı nəzarət sisteminin tələblərinə, bankdaxili proqramlara və bankdaxili qəbul olunmuş qayda və prosedurlara riayət olunması üçün bu sahəsindəki müvafiq biliklərin əldə olunmasıdır.

Təlimlər bankda planlı və plandankənar şəkildə ola bilər. Təlim proqramı hər il və qarşıdan gələn il üçün hazırlanmalı və bankın ali rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilməlidir. Beynəlxalq təcrübədə təlim proqrama uyğun olaraq müvafiq əməkdaşlar üçün PL/TMM üzrə məsul şəxs tərəfindən aparılmalıdır. Təlim proqramları PL/TMM sahəsi üzrə qanunvericiliyin tələbləri, eləcə də bankın və onun

müştərilərinin fəaliyyət xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla hazırlanmalıdır. Həmçinin qəbul edilmiş təlim proqramı müvafiq əməkdaşlar tərəfindən dövrü şəkildə analiz olunmalı və aktuallığını qorunmalıdır. Qanunvericlik aktlarında, habelə daxili qayda və prosedurlarda dəyişikliklər edildikdə yenilənməlidir.

Banklarda PL/TMM üzrə uyğunluğa nəzarət edən məsul şəxs təyin edilməlidir. Məsul şəxs yuxarı rəhbərlik tərəfindən təyin olunmalıdır. Həmin məsul şəxs PL/TMM proqramının işlənilməsinə və icrasına, müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsinə, habelə proqrama dair çatışmazlıqlar barədə məlumatların əsas işçi heyətinə çatdırılmasına, əməkdaşlar üçün PL/TMM üzrə təlim proqramlarının hazırlanmasına və PL/TMM üzrə qanunvericilikdəki və beynəlxalq standartlardakı son dəyişikliklər haqqında məlumatlı olmasına görə məsuliyyət daşıyır.

Banklar PL/TMM sahəsi üzrə qanunvericiliyin tələblərinin, o cümlədən normativ xarakterli aktların və bankdaxili qayda və prosedurların tətbiq olunmasının effektivliyini və səmərəliliyini daim yoxlayan daxili audit strukturuna və mexanizminə malik olmalıdırlar. Daxili audit qanunvericiliklə müəyyən olunan qayda və prosedurların tətbiqindəki çatışmamazlıq və nöqsanların zamanında aşkar olunması və preventiv tədbirlərin görülməsi, həmçinin risklərin minimallaşdırılması məqsədini daşıyır. Həmçinin rəhbərlik bu sahənin bankda tətbiqinin effektivliyini yoxlamaq üçün dövrü olaraq daxili auditinin keçirilməsinə məsuliyyət daşmalıdır.

Daxili nəzarət sistemi cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinə və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizədə ən əsas elementlərdən biridir. Çünki bu özündə yuxarıda sadalanan bir çox komponentləri birləşdirir. Təsadüfi deyildir ki, MONEYVAL da Avropa Şurasına üzv olan ölkələrin çirklə pulların yuyulmasına qarşı mübarizə sistemini qiymətləndirərkən banklardakı daxili nəzarət sisteminin qurulması səviyyəsinə xüsusi önəm verir.

Fikrimcə daxili nəzarət sistemini təkmilləşdirməyin əsas vasitələrindən biri də maliyyə monitorinqi orqanına təqdim edilən məlumatların mexanizmlərin, üsulların inkişaf etdirilməsidir. Müasir dövrdə bir çox inkişaf etmiş texniki vasitələr, proqramlar vardır ki, onların imkanlarından istifadə etməklə iri həcmdə məlumatların qısa

müddətdə və az həcmdə fayllarla təqdim edilməsini mümkün edir. Buna misal olaraq hal-hazırda Azərbaycanda MMX ilə banklar arasında məlumat mübadiləsi vasitəsi kimi istifadə edilən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Narkotik və Cinayətkarlığa qarşı Mübarizə İdarəsinin (UNODC) “GoAML” proqram təminatını göstərmək olar. Həmçinin Almaniyanın “TonBeller” proqramının analiz, məlumat təqdim edilməsi, əməliyyatların filtri və s. geniş funksiyaları olan modullarını nümunə kimi qeyd etmək olar. Qeyd olunan proqram təminatlarından istifadə həm bankların xərc məsrəflərinin azaldılmasına, işlərin avtomatlaşdırılmasına, vaxta qənaətə və keyfiyyətli iş prosesinə gətirib çıxaracaqdır.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə bağlı aşağıdakı məqalələr və tezislər dərc edilmişdir:

1) K.F.Lətifov. “Bank sektorunda çirkli pulların yuyulması risklərinin qiymətləndirilməsi və risk-qiymətləndirmə modelinin qurulması” / Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri, Bakı, Oktyabr-Dekabr 2014, İSSN 2306-8426, səh. 125-132.

2) K.F.Lətifov. “Bank sektorunda çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizə proqramının əsas elementləri” / Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri, Bakı, İyul-Sentyabr 2015, İSSN 2306-8426, səh.134-141.

3) К.Ф.Ляtifов. “Основные методы отмывания денег, полученных преступным путем в банковском секторе” / Проблемы теории и практики современной науки, Москва, 18.05.2016, ISBN 978-5-906883-09-4, səh.138-144.

4) K.F.Lətifov. “Çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizə sahəsində siyasi xadim konsepsiyası və siyasi xadimlərə maliyyə institutlarında tətbiq olunan tədbirlər” / AMEA-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası, elmi-praktiki jurnal. Bakı, iyul-avqust 2017, İSSN 2519-8130, səh.99-103.

5) K.F.Lətifov. “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin leqallaşdırılmasının və terrorizmin maliyyələşdirilməsinin ölkələrin iqtisadiyyatına təsiri” / Bakı Biznes Universitetinin “Audit” jurnalı. Bakı, №4, cild 18, 2017, səh. 120-125.

6) K.F.Lətifov. Gənc Alimlərin II Beynəlxalq Elmi Konfransı. Gəncə Dövlət Universiteti. Gəncə, 26-27 oktyabr 2017, səh. 107-109.

7) K.F.Lətifov. “Müasirləşən Azərbaycan: Yeni yüksəliş mərhələsi” mövzusunda gənc tədqiqatçıların Respublika Elmi Konfransı. Lənkəran Dövlət Universiteti. Lənkəran, 17 oktyabr 2017-ci il, səh. 71-72.

8) K.F.Lətifov. “İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi yolları” mövzusunda Respublika Elmi Konfransı // Sumqayıt Dövlət Universiteti. Sumqayıt, 17-18 Oktyabr 2017-ci il, səh. 247-250.

9) K.F.Lətifov. “Pulların yuyulmasına qarşı mübarizə sahəsində “Öz müştərini tanı” siyasətinin əsas prinsipləri” / AMEA-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası, elmi-praktiki jurnal. Bakı, iyul-avqust 2018, İSSN 2519-8130, səh. 114-121.

10) K.F.Lətifov. “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pulların leqallaşdırılması sahəsində beynəlxalq münasibətlərin əsasları” // Doktorantların və Gənc Tədqiqatçıların XXII Respublika Elmi Konfransının Materialları, I Cild. Bakı, 22-23 noyabr 2018. Səh. 327-329

11) К.Ф.Лятифов. “Основные вопросы, которые необходимо учитывать с точки зрения комплаенса при установлении отношений с иностранными банками-корреспондентами”. Научно-практический журнал «Экономика и управление: проблемы, решения». Москва, 2019, ISSN 2308-927X, səh.68-73

12) K.F.Lətifov. “Banklarda müştərini tanı siyasətinin əsas prinsipləri” // Azərbaycanın İqtisadi İnkişaf Strategiyası mövzusunda Respublika Elmi Konfransının Materialları, II Cild. Bakı, 2019, səh. 209-214.

Dissertasiyanın müdafiəsi “19” may 2021-ci il tarixdə saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “19” aprel 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 14.04.2021.
Kağızın formatı: 60x84 ^{1/16}. Sifariş 04/01.
Həcmi 1 ç.v. (46677 işarə). Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*

Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809